

JASMINKA ĆUS-RUKONIĆ

Lošinjski muzej
Vladimira Gortana 35
HR – 51 550 Mali Lošinj
jasminka.cus.rukonic@gmail.com

OKRUGLA SAMOSTOJEĆA KULA IZ VELOGA LOŠINJA

UDK 72.034(45)4 (497.5) "1455"
Stručni rad

Posvećeno uspomeni Katice Simoni

Godine 1409. Mletačka Republika od hrvatsko-ugarskoga kralja Ladislava Napuljskog za 100.000 zlatnih dukata kupuje Dalmaciju, čime započinje druga venecijanska vladavina cresko-lošinjskim otočjem. Nakon toga mletačka uprava utvrđuje nove granice prema susjedima, točnije prema Hrvatsko-ugarskom kraljevstvu. Zbog jačanja Osmanskog Carstva koje ugrožava njene posjede na istočnom Sredozemlju u liniji obrane novih posjeda Venecija radi zaštite Lošinja i cresko-lošinjskog akvatorija godine 1455. gradi samostojeću obrambenu kulu s maškulama na kamenim konzolama. Postavši muzejsko-galerijski prostor 2000. godine u kuli, zajamčena je stalna briga o tom značajnom objektu graditeljske baštine.

Ključne riječi: Venecijanska Republika, Osmansko Carstvo, Hrvatsko-Ugarsko Kraljevstvo, Dalmacija, otok Lošinj, Veli Lošinj, kula, uskoci, muzej, grb.

Key words: Republic of Venetia, Ottoman Empire; Croato-Hungarian Kingdom, Dalmatia, island of Lošinj, Veli Lošinj, tower, the Uskoks, museum, coat-of-arms.

Godine 1409. Mletačka Republika od hrvatsko-ugarskoga kralja Ladislava Napuljskog za 100.000 zlatnih dukata kupuje Dalmaciju, čime započinje druga, četiristotina godina duga, venecijanska vladavina cresko-lošinjskim otočjem. Diplomacijom i vojnom silom slamaajući otpor pojedinih dalmatinskih komuna koje nisu htjele pod novu vlast, Venecija istovremeno utvrđuje nove granice prema susjedima, poglavito prema Hrvatsko-ugarskom kraljevstvu, s kojim je nakratko zbog Dalmacije bila u ratu. U takvoj situaciji, a uzimajući u obzir i jačanje Osmanskog Carstva, koje je već ugrozilo njezine posjede u istočnom Sredozemlju, u liniji obrane novih posjeda Venecija radi zaštite Lošinja i cresko-lošinjskog akvatorija gradi samostojeću obrambenu kulu s maškulama na kamenim konzolama, koja je sudeći po jednom uklesanom natpisu dovršena 1455. godine. To je tipična renesansna okrugla kula – debelih zidova, razmjerno niska kako bi izdržala topovsku paljbu te s gornjim dijelom zidina izbačenim na vanjsku stranu kako bi se napadače moglo bolje gađati. Krunište kule doživjelo je s vremenom najviše izmjena, tako da do nas nije došlo u izvornom obliku (IVANIŠEVIĆ 1997).

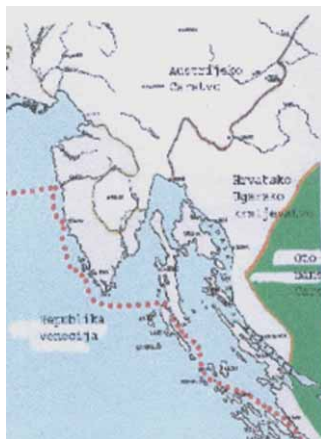
Izgradnja utvrde bila je dalekovidan potez, jer će se prilike uskoro dodatno zakomplicirati turskim prodorom preko Balkana i izbijanjem Osmanskog Carstva na granice same mletačke Dalmacije, a pogotovo kada se na južnim granicama Hrvatsko-ugarskog kraljevstva od izbjeglica s turskog područja formiraju uskočki odredi.

Uskoci – u koje se ubrajaju vojne posade na kraljevoj plaći i pomoćne čete bez plaće, a treba im pribrojiti i venturine, izbjeglice iz mletačkoga dijela Dalmacije – ostaju u sustavu protuturske obrane i nakon 1527. godine, kada hrvatsko plemstvo za kralja bira Ferdinanda I. Habsburškog, čime za Veneciju graničarski i strateški značaj kvarnerskih otoka biva još naglašeniji. Sami uskoci isprva su se sukobljavali uglavnom samo s Turcima, kako na kopnu tako i na moru, ali kada se Venecija 1540. godine obvezala Osmanskom Carstvu da uskocima neće pomagati, nego ih štoviše i onemogućavati, tada su i njezini posjedi i brodovi postali za uskoke legitiman cilj pljačke sve dok, izazvavši umalo austrijsko-mletački rat, nisu 1618. godine kao vojna formacija raspušteni i raseljeni u unutrašnjost (ŽMEGAČ 2009).

Kada se mletačka vlast ustalila na ovome prostoru, graničarski značaj kvarnerskih otoka još je bio naglašeniji, osobito otkad joj na kopnu postaje suparnikom Habsburška Monarhija. U XVI. i XVII. st. dominira pak pogibelj od Turaka i njihovih gusarskih brodova, što se nerijetko zalijeću u sjeverni Jadran. Od početka XVIII. st. stratešku važnost kvarnerskih otoka potencirat će austrijska orijentacija na more (Slika 1).

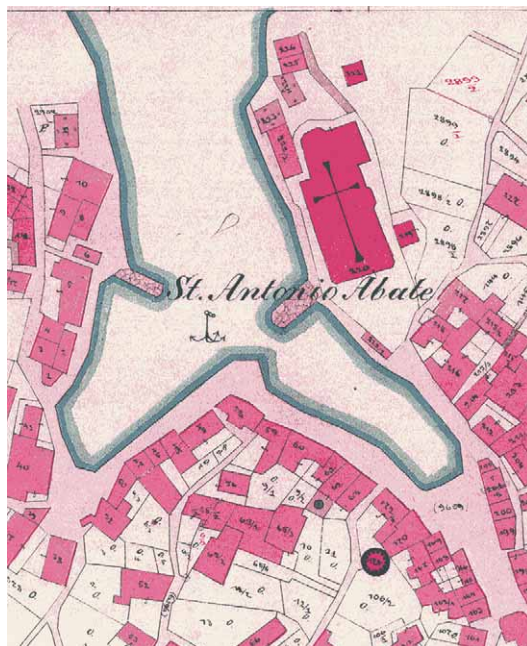
Veli Lošinj kao područje neprijateljske države, u ovom slučaju Mletačke Republike, uskoci su napali 1580. i 1614. godine. Uzimajući samo gotova uporabna i tržna dobra, uskoci zapravo nisu dirali osnovne gospodarske resurse, pa su se Lošinjanima mogli brzo oporaviti. Uskočka opasnost bila je poticaj Lošinjanima za još jaču unutarnju homogenizaciju i odlučnije usmjeravanje prema moru: pred tom opasnošću oni će, da bi zaštitili svoj imetak, samoinicijativno organizirati pomorsku obranu naselja (MOHOROVIČIĆ 1997).

Venecija 1455. godine za potrebe obrane Veloga Lošinja, prvenstveno njegovog pristanišnog dijela, od napada uskoka iz Senja i ostalih gusarskih uporišta na istočnojadranskoj obali gradi samostojeću okruglu izviđačku i obrambenu kulu (Slika 2) s maškulama na kamenim konzolama i pokosom u podnožju (HORVAT 1993). To je tipična renesansna okrugla kula (promjera 8,80 m) –

Slika 1 – Karta tromeđe Republike Venecije, Austrijskog Carstva i Osmanskog Carstva.

Fig. 1 – Map of the triple boundaries between the Republic of Venice and the Austrian and Ottoman Empires.

Slika 2 – Katastarski plan kule iz 1872. godine; M = 1 : 1440.
Fig. 2 – Cadastral plan of 1872 with the tower; scale = 1 : 1440.

Slika 3 – Pogled na krunište kule iz 1984., foto J. Ćus-Rukonić.
Fig. 3 – View of the tower battlement taken in 1984; photograph by J. Ćus-Rukonić.

debelih zidova (debljine 1,10 m) i razmjerno niska (visine 17 m) da bi izdržala topovsku paljbu, s tim da su joj gornji dijelovi zidina – braništa (HORVAT 1996) izbačeni na vanjsku stranu, što je omogućavalo da se napadače bolje gađa.

Slika 4 – Krunište kule za vrijeme restauracije, 1997., foto D. Krizmanić.

Fig. 4 – The tower battlement during the restoration works, 1997, photograph by D. Krizmanić.

Slika 5 – Zračne snimke kule nakon završenih konzervatorsko-restauratorskih radova, foto S. Volarić.

Fig. 5 – Aerial pictures of the tower, the restoration works completed, photograph by S. Volarić.

Prvotna namjena kule bila je vojna, tj. služila je kao izviđački i stambeni objekt za vojnu posadu. Ulazilo se u kulu preko drvenih ljestvi na prvi kat (HORVAT 1998), koji je mogao biti i priručno spremište za odlaganje oružja i opreme. Postojeći prizemni ulaz je naknadno otvoren, kada kula gubi svoje dotadašnje obrambeno značenje.

U prizemlju koje je bilo bez otvora, moglo je biti spremište za hranu, vodu, opremu i streljivo u slučaju opsade, a u jednom njegovom dijelu mogao je biti i zatvor. Donje dvije etaže bile su

relativno niže od ostalih, a prizemlje i prvi kat su bili bez prozora. Na prvom katu je jedan prozor iz treće faze razvoja kule i dio luka s ulaza, dok je na drugom katu devet prozora, koji su ujedno mogli služiti i kao puškarnice. Na trećem katu kule su dva visoko postavljena prozora. Danas je dio krovišta ostakljeno kako bi u njega ulazila svjetlost, radi nove namjene kule (Slika 5).

Drugi i treći kat služili su za obranu i stanovanje, a na vrhu je četvrta etaža, izvedena u drvu, konzolno prepuštena preko tlocrtnog gabarita kule. Za komuniciranje među katovima moglo je biti postavljeno drveno stubište, no po svojoj prilici su to bile drvene ljestve. Međukatna konstrukcija je u pravilu bila drveni grednik. Grede su redovito poduprte podvlakama u sredini raspona. Po svojoj prilici drvo ugrađivali onakvo kakvo im je dolazilo iz šume, tek malo pritesano. Nije nam poznato na koji su se način grijali u kuli te kakva im je bila unutrašnja oprema (HORVAT 1994).

Kasnije kada su se prilike promijenile kula će ostati bez posade i biti prepuštena propadanju, jer nije dobila novu namjenu. Građevina je 1774. godine, doduše, bila obnovljena, ali Mletačka je Republika u Napoleonovim ratovima naskoro nestala s povijesne scene, a novoj gospodarici kvarnerskih otoka, Austriji, velološinjaska utvrda nije bila potrebna, pa se njeno propadanje nastavilo i dalje.

Tek 1911. godine Centralna komisija u Beču, možda po preporuci nadvojvode Karla Stjepana, odlučuje da kulu treba konzervirati, što je povjereno konzervatoru A. Gnirsu. Kako su tom prigodom kuli obnovljeni samo zidovi (slika 3), ali ne i krov i međustropna drvena konstrukcija, propadanje objekta se nastavilo (ĆUS-RUKONIĆ 1997).

U novije doba Uprava za zaštitu kulturne i prirodne baštine, Povjerenstvo u Rijeci, započinje 1992. godine s projektom obnove kule i izradom projektne dokumentacije (JURETIĆ 1996), a

Slika 6 – Kula nakon završenih konzervatorsko-restauratorskih radova, foto N. Mavrović.

Fig 6 – The tower after the completion of conservation-restoration works, photograph by N. Mavrović.

radovi na objektu počeli su 1997. godine (slika 4), i to sredstvima Grada Maloga Lošinja i talijanske pokrajine Veneto. Tom su prigodom osim popravljenih zidova i izgrađeni novo drveno krovište te nova međustropna drvena konstrukcija (slika 6).

Slika 7 – Temeljna stopa kule, 1991., foto N. Ružić.

Slika 7 – The tower foundations, 1991, photograph by N. Ružić.

Slika 8 – Temeljenje kule na kamenu živcu, 1997., foto D. Krizmanić.

Fig. 8 – The tower foundations on solid rock, 1997, photograph by D. Krizmanić.

Slika 9 – Kameni luk nadvratnika, foto N. Mavrović.

Fig. 9 – Key stone of the door-frame, photo by N. Mavrović.

Godine 1991. tijekom arheoloških istraživanja ispred ulaza u kulu (Slika 7), utvrđena je temeljna stopa (ČUS-RUKONIĆ 1991), a u istraživanjima u unutrašnjosti utvrde 1977. godine otkriveno je da se građevina temelji na kamenu živcu (ČUS-RUKONIĆ 1997). Ovim zadnjim arheološkim istraživanjima pokazano je da ne postoje nikakvi prolazi-tuneli iz kule prema susjednim zgradama (slika 8).¹ Kako je kula smještena na kamenitoj padini tako i temeljna stopa kule slijedi pad terena, pa je temeljna stopa nasuprot ulazu u kulu postavljena oko 2 m dublje, no zasada još nisu vođena arheološka istraživanja tog izvanjskog dijela utvrde.²

Za razliku od istraživanja iz 1991. godine gdje osim nalaza arhitekture nije bilo nimalo sitnog materijala, u arheološkim istraživanjima iz 1997. godine nađen je kameniti teren na koji je sjela kula te mnoštvo sitnog keramičkog materijala, uglavnom iz novijeg razdoblja, te dva kamena veća ulomka i to bitva i luk ulaznih vratiju iz XVIII. st. (slika 9). Ovaj materijal je po svoj prilici tu došao kada je kula bila potpuno napuštena, a njen prostor je služio kao gradsko smetlište.

Obnovljenoj kuli Grad Mali Lošinj namijenio je ulogu muzejsko-galerijskog prostora (ČUS-RUKONIĆ 2005). Postavši muzejsko-galerijskim prostorom, kuli se jamči stalna briga o tom značajnom objektu graditeljske baštine, a za javnost je otvorena 2000. godine.

Kula je kao građevina bila toliko značajna i dominantna u simbolici Veloga Lošinja da je Veloselci od 1851. godine upotrebljavaju kao grb svoje općine, a napuštaju onaj stari gdje se na lađi uz kulu voze i njegovi sveci zaštitnici sv. Antun Pustinjak i sv. Grgur Spoletski (CRNKOVIĆ 2001) iz 1818. godine (slika 10 i 11).

I umjesto zaključka treba upozoriti da je temeljem katastarskog plana Maloga Lošinja iz 1821. godine, reambulacija iz 1827. godine, utvrđeno da je postojala gotovo identična okrugla kula i u Malome Lošinju i to neposredno uz današnji Kaštel.³ Njena funkcija je bila obrana najstarijeg dijela naselja Maloga Lošinja, a to je uvala svetoga Martina.

1 Još je i danas živa legenda u Velom Lošinju da se u kulu ulazilo i izlazilo kroz tajni prolaz, što je ovim arheološkim istraživanjem pobijeno.

2 Bilo bi interesantno arheološki istražiti cijeli ophod oko kule te time zaokružiti sliku o tom, za povijest Veloga Lošinja, vrlo značajnom objektu..

3 Svakako bi trebalo arheološki istražiti i dio gdje se prostirala okrugla obrambena kula na Kaštelu u Malome Lošinju, kako bi se pomalo počela rasvijetljivati najstarija povijest ovog ljupkog gradića.

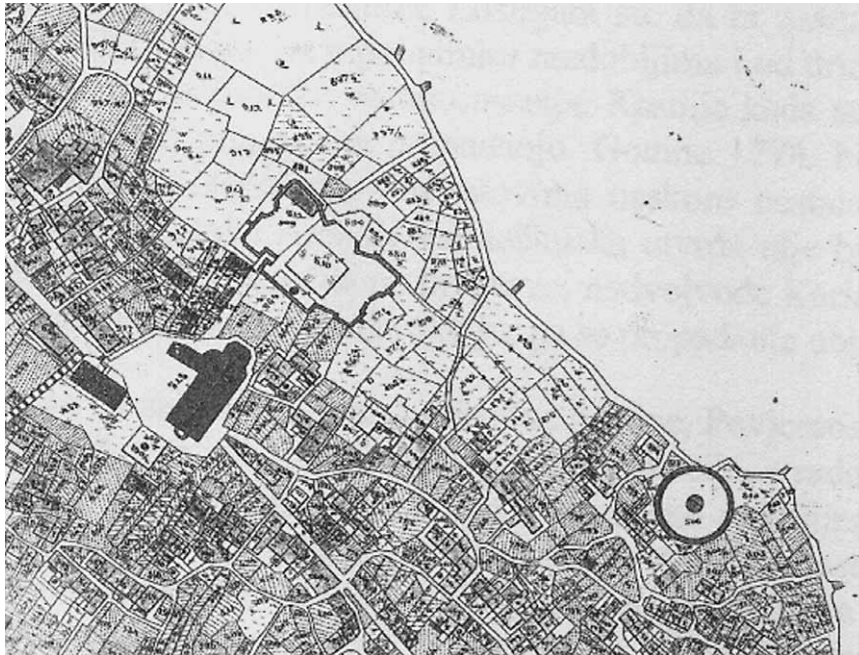
Slika 10 – Grb Veloga Lošinja s pečata iz 1818. godine.

Fig. 10 – The Veli Lošinj coat-of-arms on the 1818 seal.

Slika 11 Grb Veloga Lošinja s pečata iz 1851. godine

Fig. 11 – The Veli Lošinj coat-of-arms on the 1851 seal.

Slika 12 – Katastarski plan Maloga Lošinja iz 1821. godine s kaštelom i kulom, reambulacija 1872. godine; M = 1: 1440.

Slika 12 – The 1821 cadastral map of Mali Lošinj, with the castle and the tower, the 1872 land survey; scale = 1: 1440

LITERATURA

BUDINICH, M. 1892 – *Lussingrande. Ceni storici*. Gorizia, 1892.

CRNKOVIĆ, N. 2001 – Veli Lošinj. Iskonska civiliziranost i arhivsko blago. *Državni arhiv u Rijeci. Posebna izdanja* (Rijeka), 14, 2001.

ĆUS-RUKONIĆ, J.

- 1991. Zaštitna arheološka istraživanja na otocima Cresu i Lošinja tijekom 1991. Godine. *ObHAD*, 23, 1991, 3;
- 1991. *Zaštitno arheološko istraživanje na trasi HPT kabla u Velom Lošinja i Rovenskoj. Elaborat.* Mali Lošinj, 1991.
- 1997. *Zaštitno arheološko iskopavanje u unutrašnjosti okrugle samostojeće kule u Velom Lošinja.* Elaborat. Mali Lošinj, 1997.
- 1997a. *Prijedlog programske skice uređenja unutrašnjosti okrugle samostojeće kule u Velom Lošinja za prenamjenu u muzejsko-galerijsku djelatnost.* Elaborat. Mali Lošinj, 1997.
- 2005. *Muzejsko-galerijski prostor Kula, Veli Lošinj. Vodič po stalnom postavu.* Veli Lošinj, 2005.

FUČIĆ, B. 1995 – *Apsyrtydes. Kulturno-povijesni putopis po otočju Cresa i Lošinja.*² Mali Lošinj, 1995.

HORVAT, Z.

- 1993. Kružne branič-kule u hrvatskoj krajini u XVI. stoljeću. Summary: Sixteenth-century round defence towers in the Croatian military frontier. *Prostor* (Zagreb), 1/1993, 2–4: 159–188.
- 1994. Grijanje u srednjovjekovnim burgovima kontinentalne Hrvatske; Kamini, dimnjaci i kaljeve peći. Summary: Heating in medieval burgs of continental Croatia. Fireplaces, chimneys and tile stoves. *Prostor* (Zagreb), 2/1994, 3–4: 215–240.
- 1996. Zidine i braništa na utverdama kontinentalne Hrvatske 12.–15. st. Summary: Walls and Battlements of Fortifications in Continental Croatia, 12th–15th c. *Prostor* (Zagreb), 4/1996, 2(12): 175–200.
- 1997. Prozori na burgovima XIII. do XV. st. u kontinentalnoj Hrvatskoj. Summary: Windows on 13th–15th Century Burgs in Continental Croatia. *Prostor* (Zagreb) 5/1997, 1(13): 43–59.
- 1998. Ulazi u burge od XII. do XV. stoljeća. Summary : Gates in 12th–15th Century Burgs. *Prostor* (Zagreb), 6/1998, 1–2(15–16): 41–66.
- 2005. Primjena drva u gradnji burgova od 13. do 15. stoljeća u kontinentalnom dijelu Hrvatske, I. dio. Summary: Timber Structures in Castles of Continental Croatia. Part II. *Prostor* (Zagreb), 13/2005, 1(29): 11–22.
- 2006. Drvene konstrukcije na burgovima kontinentalne Hrvatske, II. dio. Summary: Timber Structures in Castles of Continental Croatia. Part II. *Prostor* (Zagreb) 14/2006, 2(32): 142–157.
- 2007. Branič-kule na burgovima kontinentalne Hrvatske od XIII. do XV. stoljeća. Summary: Defense Towers of Continental Croatian Castles between 13th and 15th Centuries. *Prostor* (Zagreb), 15/2007, 1(33): 26–41.

IMAMOVIĆ, E. 1987 – Otoci Cres i Lošinj od ranog srednjeg vijeka do konca XVIII. Stoljeća. *Zavičajna biblioteka* (Mali Lošinj) 1, 1987.

IVANIŠEVIĆ, G. 1997 – *Velo selo. Crtice iz prošlosti.* Veli Lošinj. Veli Lošinj, 1997.

JURETIĆ, D. 1996 – *Idejno rješenje revitalizacije i adaptacije Venecijanske kule u Velom Lošinja, Državna uprava za zaštitu kulturne i prirodne baštine.* Elaborat. Rijeka, 1996.

KRMPOTIĆ, LJ. 1997 – *Izveštaji o utvrđivanju granica Hrvatskog kraljevstva od 16. do 18. stoljeća.* Čakovec, 1997.

KRUHEK, M. – Z. HORVAT 1993 – Stari grad Slunj, od knezova Krčkih-Frankopana do krajiške obrambene utvrde. *Prilog 8, uz: Godišnjak zaštite spomenika kulture Hrvatske* (Zagreb), 17, 1993.

MACAN, T. 1992 – *Povijest hrvatskoga naroda*. Zagreb, 1992.

MILETIĆ, D. 1997 – Plemički grad Kostel. *Prilozi*, 11–12/1997:

MOHOROVIČIĆ, A. 1997. – *Utvrđeni gradovi i kašteli sjevernog Jadrana*. Rijeka, 1997.

Povijest svijeta od početka do danas. Zagreb, 1990.

Ricordando Lussino, VI Volume. Lussingrande – Padova, 2006.

ŽMEGAČ, A. 2009 – *Bastioni jadranske Hrvatske*. Zagreb, 2009.

SUMMARY

DETACHED CIRCULAR TOWER IN VELI LOŠINJ

In 1409 Venice bought Dalmatia from Ladislaus of Naples, the king of Croatia and Hungary, for 100 000 golden ducats, thus initiating the second Venetian rule over the Cres-Lošinj archipelago. With both diplomacy and military force Venice managed to crush the resistance of certain Dalmatian cities refusing to recognise their new rulers, but at the same time the Republic began to fortify its boundaries, especially those with the kingdom of Croatia and Hungary. The two states conducted a short war over Dalmatia. These circumstances, together with the increasing strength of the Ottoman Empire that had already threatened the Republic's territories in the eastern Mediterranean, induced Venice to undertake the construction of a detached defensive tower with cannons on stone consoles. The tower was erected for the protection of Lošinj and the Cres-Lošinj archipelago and it was constructed on the line of defence of the Republic's newly acquired territories. The tower was completed in 1455, according to an inscription on it. It is a typical Renaissance circular tower with thick walls, relatively low in order to sustain cannon fire, and with a convex upper section of its walls providing easier opportunity to fire on the attackers. The crown of the tower was extensively rebuilt in later times, so that it does not appear to us in its original form. The erection of the tower was a farsighted move, because the circumstances were to become even more complicated with Ottoman advance through the Balkans and their appearance on the very borders of Dalmatia under Venetian rule, and especially with the creation of the *uskok* formations on the southern borders of the kingdom of Croatia and Hungary, recruited from the refugees from Ottoman territory.

The *uskoci*, together with military formations on the king's payroll and auxiliary formations that were not receiving any payment, as well as the *venturini*, refugees from the Venetian part of Dalmatia, remained part of the anti-Ottoman defence system after 1527, when Croatian nobles elected Ferdinand I Habsburg as king, which made the strategic importance of the Kvarner (Quarnero) islands for Venice in their frontier role even more important. The *uskoci* at first only attacked the Ottomans, on land and sea, but when Venice made a commitment to the Ottomans in 1540 that it would no longer facilitate the *uskoci*, moreover, that it would interfere with the Republic's ships and territories this became a legitimate object for looting. This situation continued until 1618 when they were dissolved as a military unit and resettled in the interior, almost provoking a war between Austria and Venice. During these dangerous times, the populace of Lošinj, in order to protect their belongings from Ottoman and *uskoci* raids, as well as, occasionally, from other Venetian enemies, organized the naval defence of their city by themselves. In later times, when circumstances changed, the tower was abandoned and left to deteriorate. It was, however, rebuilt in 1774, but soon after the Venetian Republic collapsed in the Napoleonic wars. The Veli Lošinj tower was not needed by the new master of the Kvarner islands, Austria. Not until 1911 were the walls rebuilt by the Central Commission in Vienna, perhaps on the recommendation of the archduke Karl Stephan. This did not include the roof and the wooden roof-ceiling construction, so that their deterioration continued.

The Rijeka Committee of the Office for the protection of cultural and natural heritage began restoration of the tower and the project of documentation in 1992, and actual work on the structure commenced in 1997, financed by the City of Mali Lošinj and the Italian province of Veneto. The walls were repaired, and a new wooden roof and roof-ceiling construction were built. In 1991 during archaeological excavations below the tower a support base was discovered, while the 1997 excavation inside the tower revealed that the construction was built on solid rock. The tower was opened for visitors in 2000 and it was given the status of a museum-gallery, which ensures constant care for this important item of cultural heritage.

Rukopis primljen: 12. IV. 2011.
Rukopis prihvaćen: 14. IV. 2011.